สถานการณ์ทรัพยากรน้ำในลุ่มแม่น้ำโขง

ดร. เชาวน์ นกอยู่[1*]

บทคัดย่อ

แม้ว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างจะทำให้ความเป็นอยู่และมาตรฐานการครองชีพของประชากร 60 ล้านคน ที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนี้ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา แต่ยังมี ประชากรอีกเป็นจำนวนมากที่ยังยากจน และวิถีชีวิต รวมทั้งความมั่นคงทางอาหารของประชากรเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้วมีความเกี่ยวเนื่องเป็นอย่างมากกับทรัพยากรของลุ่มแม่น้ำโขง

คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขงก่อตั้งในปี พ.ศ.2538 โดยมีบทบาทที่ช่วยให้รัฐบาลของประเทศในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง (กัมพูชา ลาว ไทย และ เวียดนาม) สามารถจัดการน้ำแม่น้ำและทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนและสามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้เพื่อช่วยให้ประชากรหลุดพ้นจากความยากจน การที่ผู้มีอำนาจตัดสินใจได้รับข้อมูลเรื่องทรัพยากรแม่น้ำโขงที่เที่ยงตรงและทันต่อสถานการณ์และมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงผลกระทบของการพัฒนาทรัพยากรที่มีต่อเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและประชากร นั้นมีความสำคัญอย่างที่สุดและเพื่อเป็นการสนับสนุนประเด็นที่กล่าว มาแล้วนี้ คณะกรรมาธิการฯ ได้จัด *รายงานสถานการณ์ลุ่มแม่น้ำโขง 2553* ขึ้น โดยบทสรุปสถานการณ์นี้ชี้ให้เห็นถึงข้อเท็จจริงต่างๆ เกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำโขง

รายงานสถานการณ์ลุ่มแม่น้ำโขงฉบับนี้ได้อธิบายถึงสถานการณ์ของการประมง ป่าไม้ การเกษตร พลังงานน้ำ คุณภาพของน้ำ พื้นที่ชุ่มน้ำ การเดินเรือ การค้า การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการจัดการน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง รวมทั้งความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงของเรื่องต่างๆ เหล่านี้ รายงานนี้ ยังให้ข้อมูลเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของนิเวศวิทยาแม่น้ำโขง โดยชี้ให้เห็นการปรับตัวต่อแรงกดดัน และการคุกคามต่างๆ ที่เกิดขึ้น และยังแสดงให้เห็นประเด็นด้านการพัฒนาที่ท้าทาย เช่น การพัฒนาพลังงานน้ำ รูปแบบการใช้ที่ดินที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศซึ่งจะมีการติดตามตรวจ สอบประเด็นเหล่านี้ต่อไป

ความเข้าใจในสถานการณ์ทรัพยากรน้ำในลุ่มแม่น้ำโขงช่วยเพิ่มมุมมองเรื่องความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น ต่อประชากรและสิ่งมีชีวิตเพื่อเป็นข้อมูลเพิ่มเติมให้แก่รัฐบาลของประเทศสมาชิก เรื่องทรัพยากรลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีอยู่มหาศาลซึ่งจะสามารถช่วยให้มีข้อมูลอย่างครบถ้วน เมื่อมีการวางแผน กลยุทธ์ ด้านเศรษฐกิจ และจะ ช่วยให้หาแนวทางแก้ปัญหาเรื่องความยากจนได้ง่ายขึ้น

คำสำคัญ : สถานการณ์คุณภาพน้ำ, ลุ่มแม่น้ำโขง

[1] ผู้อำนวยการส่วนแหล่งน้ำจืด สำนักจัดการคุณภาพน้ำ กรมควบคุมมลพิษ กรุงเทพฯ 10400

[*] โทรศัพท์ : 0-2298-2232, โทรสาร : 0-2298-2255, e-mail : chao.n@pcd.go.th

สถานการณ์ทรัพยากรน้ำในลุ่มแม่น้ำโขง

1. คำนำ

แม้ว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างจะทำให้ความเป็นอยู่และมาตรฐานการครองชีพของประชากร 60 ล้านคน ที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนี้ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา แต่ยังมีประชากรอีกเป็นจำนวนมากที่ยังยากจนและวิถีชีวิตรวมทั้งความมั่นคงทางอาหารของประชากรเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้วมีความเกี่ยวเนื่องเป็นอย่างมากกับทรัพยากรของลุ่มแม่น้ำโขง

2. วิธีการ

ในปี พ.ศ. 2538 รัฐบาลของประเทศในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง (กัมพูชา ลาว ไทย และเวียดนาม) ได้ก่อตั้งคณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง โดยมีบทบาทที่ช่วยให้สามารถจัดการน้ำแม่น้ำและทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนและสามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้ เพื่อช่วยให้ประชากรหลุดพ้นจากความยากจน การที่ผู้มีอำนาจตัดสินใจได้รับข้อมูลเรื่องทรัพยากรแม่น้ำโขงที่เที่ยงตรงและทันต่อสถานการณ์และมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงผลกระทบของการพัฒนาทรัพยากรที่มีต่อเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อมและประชากร นั้น มีความสำคัญอย่างที่สุด และเพื่อเป็นการสนับสนุนประเด็นที่กล่าวมาแล้วนี้ คณะกรรมาธิการฯได้จัดทำ *รายงานสถานการณ์ลุ่มแม่น้ำโขง 2553* ขึ้นโดยบทสรุปสถานการณ์นี้ชี้ให้เห็นถึงข้อเท็จจริงต่างๆ เกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำโขง

3. สถานการณ์ลุ่มแม่น้ำโขง

รายงานสถานการณ์ลุ่มแม่น้ำโขง [1] ได้อธิบายถึงสถานการณ์ของการประมง ป่าไม้ การเกษตรพลังงานน้ำ คุณภาพของน้ำพื้นที่ชุ่มน้ำ การเดินเรือการค้า การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการจัดการน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง รวมทั้งความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงของเรื่องต่างๆ เหล่านี้รายงานนี้ ยังให้ข้อมูลเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของนิเวศวิทยาแม่น้ำโขง โดยชี้ให้เห็นการปรับตัวต่อแรงกดดันและการคุกคามต่างๆ ที่เกิดขึ้น และยังแสดงให้เห็นประเด็นด้านการพัฒนาที่ท้าทาย เช่น การพัฒนาพลังงานน้ำ รูปแบบการใช้ที่ดินที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ ซึ่งจะมีการติดตามตรวจสอบประเด็นเหล่านี้ต่อไป

ความเข้าใจในสถานการณ์ทรัพยากรน้ำในลุ่มแม่น้ำโขง ช่วยเพิ่มมุมมองเรื่องความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นต่อประชากรและสิ่งมีชีวิตเพื่อเป็นข้อมูลเพิ่มเติมให้แก่รัฐบาลของประเทศสมาชิกเรื่องทรัพยากรลุ่มแม่น้ำโขงที่มีอยู่มหาศาล ซึ่งจะสามารถช่วยให้มีข้อมูลอย่างครบถ้วนเมื่อมีการวางแผนกลยุทธ์ด้านเศรษฐกิจ และจะช่วยให้หาแนวทางแก้ปัญหาเรื่องความยากจนได้ง่ายขึ้น

ภาพรวมสถานการณ์ของลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างในแง่ของประชากรวิถีการดำรงชีวิต รวมทั้งสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ ผลการวิจัยและติดตามตรวจสอบตั้งแต่ปี 2546 แสดงให้เห็นภาพรวมและแนวโน้มของตัวชี้วัดหลักต่างๆ และความท้าทายที่สำคัญที่ประเทศในกลุ่มลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างจะต้องประสบในอนาคตอีกด้วย

- การขยายตัวของชุมชนเมือง เป็นแนวโน้มที่เด่นชัดในทั้งสี่ประเทศในกลุ่มลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง โดยเห็นได้ชัดจากการอพยพย้ายถิ่นฐานของประชากร จากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีกว่า ในขณะที่ประชากรส่วนใหญ่ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง (ประมาณ 60 ล้านคน) ยังคงอาศัยอยู่ในชนบท แต่อัตราการเติบโตของจำนวนประชากรในชนบทกลับมีแนวโน้มที่จะลดลงในทศวรรษหน้า ตัวเลขนี้บ่งชี้ว่าจำนวนประชากรโดยทั่วไปเพิ่มขึ้นร้อยละ 8 นับตั้งแต่การสำรวจเรื่องนี้ในปี 2546 (55 ล้านคน) แต่ข้อมูลนี้ในแต่ละประเทศก็มีตัวเลขที่แตกต่างกัน เช่น ในกัมพูชาเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 6 ในลาว สำหรับไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลง และในเวียดนามเพิ่มขึ้นร้อยละ 10
- มาตรฐานการครองชีพโดยทั่วไปนั้นดีขึ้น แต่ประชากรส่วนใหญ่ในชนบทก็ยังยากจนอยู่มาก ดัชนีชี้วัดการพัฒนาประชากรซึ่งเป็นการวัดแนวโน้มการพัฒนาโดยใช้ตัวชี้วัด เช่น การมีอายุที่ยืนยาว ความรู้ และมาตรฐานการดำรงชีวิต ล้วนมีการพัฒนาดีขึ้นในทุกประเทศสมาชิก ประเทศไทยมีดัชนีชี้วัดการพัฒนาประชากรสูงกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศในทวีปเอเชียเล็กน้อย ดัชนีชี้วัดการพัฒนาประชากรของประเทศเวียดนามอยู่ใกล้เคียงกับค่าเฉลี่ย ในขณะที่ดัชนีชี้วัดการพัฒนาประชากรของประเทศลาวและกัมพูชานั้นต่ำกว่า ชีวิตความเป็นอยู่และความมั่นคงทางอาหารของประชากรส่วนใหญ่ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างผูกพันอยู่กับแม่น้ำโขง โดยเป็นแหล่งจับปลาและสัตว์น้ำประเภทอื่นๆ ทั้งเพื่อเป็นอาหารและเพื่อเป็นการหารายได้ เป็นแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร และเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้า และด้วยเหตุเหล่านี้ทำให้พวกเขาเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงหากแม่น้ำโขงและระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำเสื่อมโทรมลง
- ลุ่มแม่น้ำโขงเป็นแหล่งกำเนิดของระบบนิเวศที่ก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพของทั้งพืชและสัตว์ และยังมีพืชและสัตว์ชนิดพันธุ์ใหม่ๆ ถูกค้นพบอยู่เสมอ ระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำทำหน้าที่หลายประการ เช่น ป้องกันน้ำท่วม และบำบัดน้ำเสีย มีความพยายามศึกษาชี้แจงถึงมูลค่าทางเศรษฐกิจของพื้นที่ชุ่มน้ำเพื่อให้มูลค่าเหล่านี้ถูกนับรวมเข้าไปด้วยเมื่อจะมีการวางแผนพัฒนา
- จากการติดตามตรวจสอบแสดงให้เห็นว่า แม่น้ำโขงมีความสามารถในการรับมือกับความกดดันต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยมนุษย์ในปัจจุบันได้ คุณภาพน้ำของแม่น้ำโขงในพื้นที่ส่วนใหญ่ยังอยู่ในเกณฑ์ดี ยกเว้นในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำที่พบว่า มีระดับของสารอาหารในปริมาณสูงน่าเป็นห่วง น้ำท่วมช่วงสั้นที่เกิดขึ้นทุกปี นั้น ช่วยให้ผลผลิตการประมงยังคงมีมากอยู่ ถึงแม้ว่ามีรายงานบางฉบับแสดงให้เห็นว่ามีการจับสัตว์น้ำได้ในปริมาณที่ลดลง ส่วนอนาคตของป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำนั้น คาดว่าไม่ดีนักเนื่องจากความต้องการตัดไม้และใช้พื้นที่ป่าที่เพิ่มขึ้นเป็นเหตุให้เกิดการทำลายป่าจนเกิดความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่า
- ภาคการเกษตร เป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญมากที่สุดในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างและเป็นภาคส่วนที่ใช้ประโยชน์จากน้ำมากที่สุด ข้าวจัดเป็นพืชอาหารหลักและเป็นแหล่งรายได้ของประชากรในชนบทของลุ่มน้ำโขง ผลผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้นในทุกประเทศตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เนื่องจากการพัฒนาเทคโนโลยีและสัดส่วนที่เพิ่มมากขึ้นของพื้นที่ชลประทาน

- มีการเดินเรือในลำน้ำโขงมากขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากแม่น้ำโขงนั้นเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญยิ่งต่อการค้าขายระหว่างประเทศ ตลอดจนความนิยมสูงขึ้นของการท่องเที่ยวทางน้ำ และในบางพื้นที่ก็เป็นเส้นทางคมนาคมเพียงเส้นทางเดียว หรือไม่ก็เป็นเส้นทางคมนาคมที่มีประสิทธิภาพที่สุดซึ่งสามารถใช้สัญจรไปมาได้เกือบทั้งปี
- การที่มาตรฐานการครองชีพพัฒนาขึ้น ความต้องการด้านพลังงานก็เพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งนับเป็นโอกาสสำหรับการพัฒนาไฟฟ้าพลังน้ำในลาว กัมพูชา และเวียดนาม
- รัฐบาลของประเทศต่างๆ ในภูมิภาค ก็เริ่มตระหนักว่าการพัฒนาศักยภาพทางเศรษฐกิจโดยใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงอย่างยั่งยืนของทรัพยากรแม่น้ำโขงนั้น สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนได้แต่การพัฒนานี้ก็ต้องมีความสมดุลและให้ความสำคัญต่อการพิจารณาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อม การประมง และวิถีชีวิตของประชากรควบคู่กันไปด้วย

เอกสารอ้างอิง

[1] คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง. 2554. รายงานสถานการณ์ลุ่มแม่น้ำโขง 2553.

สถานการณ์ลุ่มแม่น้ำโขง

"แม่น้ำโขง" มีต้นกำเนิดจากที่ราบสูงทิเบตในประเทศจีนแล้วไหลผ่านมณฑลยูนนาน มาถึงประเทศพม่า ลาว ไทย กัมพูชา และเวียดนามก่อนลงสู่ทะเลจีนได้ มีความยาวกว่า 4,200 กิโลเมตร (อันดับที่ 12 ของโลก) พื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 795,000 ตารางกิโลเมตร มีน้ำไหลลงทะเลประมาณ 475,000 ล้านลูกบาศก์เมตร (อันดับที่ 10 ของโลก) สำหรับลุ่มน้ำโขงตอนล่าง (Lower Mekong Basin) มีจุดเริ่มต้นจากบริเวณที่เรียกว่า "*สามเหลี่ยมทองคำ*" ซึ่งเป็นพรมแดนระหว่าง พม่า ไทย ลาว เรื่อยลงไปจนถึงทะเลที่สามเหลี่ยมปากน้ำโขงในประเทศเวียดนาม

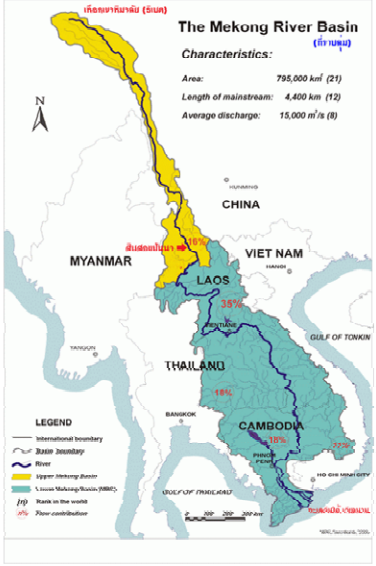

ดัชนีชี้วัดด้านการพัฒนาประชากรในประเทศลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง (พ.ศ. 2533–2550)

	ดัชนีชี้วัดด้านการพัฒนาประชากร			
	2533	2538	2543	2550
กัมพูชา	-	0.540	0.547	0.593
ลาว	0.478	0.524	0.563	0.619
ไทย	0.712	0.745	0.761	0.783
เวียดนาม	0.590	0.672	0.711	0.725
ค่าเฉลี่ยของทวีปเอเชีย				0.724

"ประมงธรรมชาติ" เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง พื้นที่มากกว่า10 ล้านเฮคตาร์ (62.5 ล้านไร่) เป็นพื้นที่ปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของประชากรในภูมิภาคนี้ ในปี 2548 สามารถผลิตข้าวได้ 33.6 ล้านตัน ซึ่งเพิ่มสูงขึ้นประมาณร้อยละ 3 ต่อปีนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2533

อนาคตที่ท้าทาย (1) รัฐบาลของประเทศสมาชิกทุกประเทศต่างมีความต้องการที่จะพัฒนาทรัพยากรน้ำเพื่อการชลประทาน เพื่อใช้พลังงานน้ำ และอื่นๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อประชากรที่อาจจนหลายล้านคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รอบนอกและในขณะเดียวกันรัฐบาลก็ตระหนักดีว่าความปรารถนาเหล่านี้จะต้องสมดุลกับความต้องการใช้ทรัพยากรน้ำของชาวบ้านที่นอกเหนือจากการทำนาแล้วพวกเขายังเลี้ยงชีพด้วยการจับปลา หาอาหาร และหาของป่าจากทั้งป่า และจากพื้นที่ชุ่มน้ำ

"คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (*Mekong Committee*)" ก่อตั้งในปี 2500 มีบทบาทที่ช่วยให้รัฐบาลของประเทศในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง (ลาว ไทย กัมพูชา เวียดนาม) สามารถจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างยั่งยืนที่ช่วยให้ประชากรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

"คุณภาพของน้ำโดยรวม" ในแม่น้ำโขงนั้น มีคุณภาพที่ดีเกือบในพื้นที่ที่อยู่ใกล้เมือง พื้นที่เกษตรกรรม หรือพื้นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ คุณภาพของน้ำที่สถานีติดตามเฝ้าสังเกตในบริเวณลำน้ำสาขาประธานทุกสถานีมีธาตุอาหารต่ำ ยกเว้นในบางสถานีที่ตั้งอยู่ในที่ดินตอนสามเหลี่ยมแม่น้ำโขงซึ่งมีธาตุอาหารบางชนิดค่อนข้างสูง เนื่องมาจากการที่บริเวณเหล่านั้นมีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น และมีการทำเกษตรกรรมมาก

"การประมงน้ำจืด" ในแม่น้ำโขง เป็นการประมงน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดแหล่งหนึ่งของโลก ในปี 2551 มีผลผลิตรวมประมาณ 3.9 ล้านตัน (จากการจับ 1.9 ล้านตัน และการเลี้ยง 2 ล้านตัน) คิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจประมาณปีละ 3.9–7.0 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ

อนาคตที่ท้าทาย (2) มูลค่าความเสียหายโดยเฉลี่ยหากเกิดน้ำท่วมอย่างรุนแรงคือประมาณ 60–70 ล้านเหรียญสหรัฐต่อปี ในขณะที่ผลประโยชน์ที่เกิดจากน้ำท่วมในระดับปกตินั้นอยู่ที่ประมาณร้อยล้านเหรียญสหรัฐต่อปี สิ่งที่ท้าทายในกรณีนี้ก็คือการลดระดับความเสียหายที่เกิดจากน้ำท่วมและผลกระทบเสียหายจากน้ำท่วมให้อยู่ในระดับที่น้อยที่สุดในขณะที่รักษาผลประโยชน์ต่างๆ ไว้ได้ด้วย

เอกสารอ้างอิง : 1. รายงานสถานการณ์ลุ่มแม่น้ำโขง : 2553 บท สรุป สถานการณ์, สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการแม่น้ำโขง นครหลวงเวียงจันทน์

2. The Mekong River Report Card On Water Quality Volume 2: June 2010,Mekong River Commission

ข้อมูลเพิ่มเติมติดต่อ : ดร.ชาวน์ นกอยู่ ผู้อำนวยการส่วนแหล่งน้ำผิวดิน สำนักจัดการคุณภาพน้ำ กรมควบคุมมลพิษ กรุงเทพฯ 10400

โทรศัพท์: 0-2298-2282 โทรสาร : 0-2298-2255

e-mail : chao.n@pcd.go.th